

Бібліографічні посилання

1. **Абалкин Л.** Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики / Л. Абалкин // *Вопр. экономики.* – 1997. – № 6. – С. 6–21.
2. **Бодров В. Г.** Соціальне ринкове господарство / В. Г. Бодров, А. І. Кредісов, П. М. Леоненко. – К.: Либідь, 1995. – 175 с.
3. **Ламберт Х.** Социальная рыночная экономика: Германский путь / Х. Ламберт. – М.: Дело ЛТД, 1994. – 224 с.
4. **Ланге О.** Введение в экономическую кибернетику / О. Ланге. – М.: Прогресс, 1968. – 208 с.
5. **Лукінов І.** Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного періоду / І. Лукінов // *Економіка України.* – 1999. – № 5. – С. 8–12.
6. **Мельник А. Ф.** Державне регулювання економіки перехідного періоду (світовий досвід і проблеми України) / А. Ф. Мельник. – Тернопіль: Збруч, 1995. – 179 с.
7. **Фридман М.** О свободе / М. Фридман, Ф. Хайек. – Минск: Полифакт-Референдум, 1990. – 126 с.
8. **Müller-Armack A.** Soziale Marktwirtschaft / A. Müller-Armack // *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften* / Hrsg. von Beckerath E. – Stuttgart, 1956. – Bd. 9. – S. 390–439.
9. **Walton C. C.** Corporate social responsibilities / C. C. Walton. – Belmont, 1967. – 112 p.

Надійшла до редколегії 21.02.2012 р.

УДК 322

А. Є. Лясота

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Розглядається громадянське суспільство як історично визначена реальність, феноменологічний прояв цілісності соціокультурного організму, як результат специфічного історичного розвитку, генетично пов'язаного з європейською культурою.

Ключові слова: громадянське суспільство, соціокультурний організм, правова держава.

Рассматривается гражданское общество как исторически определенная реальность, феноменологическое проявление целостности социокультурного организма, как результат специфического исторического развития, генетически связанного с европейской культурой.

Ключевые слова: гражданское общество, социокультурный организм, правовое государство.

The article defines the civil society as a socio-cultural organism. Author was characterized the civil society as a result of specific historical progress, which connects with European culture.

Key words: civil society, socio-cultural organism, legal state.

Актуалізація проблем, пов'язаних з поняттям «громадянське суспільство», у сучасній філософській та соціально-політичній думці Заходу припадає на 70–80-ті рр. Зростання зацікавленості у цій проблематиці стало особливо помітним у зв'язку з кардинальними змінами, що відбулися у країнах Східної Європи та країнах так званого третього світу. Розповсюдження основних ідей, принципів, вартостей, що асоціюються з уявленням про ліберальну демократію, на нові регіони потребували переосмислення поняття громадянського суспільства, умов та закономірностей його виникнення, формування та розвитку, особливостей становлення у різних культурно-історичних умовах.

Всебічний аналіз громадянського суспільства передбачає поєднання двох аспектів дослідження. З одного боку, громадянське суспільство — це теоретич-

ний концепт, ідеальна модель суспільної організації та суспільного життя, за допомогою якої виділяються найзагальніші риси, типологічні характеристики економічного, політичного, духовного життя суспільства. В цьому аспекті громадянське суспільство – це ідеальний тип (у розумінні відомого соціолога М. Вебера). Як певний інваріант, це поняття ґрунтується на структурованості всіх сфер соціальної діяльності. Суттєвою передумовою об'єднання структурних елементів у єдине ціле є діяльність суспільних суб'єктів, яка детермінується стандартами і вартостями суспільства через існуючу систему права.

Отже, можна виділити такі передумови формування громадянського суспільства:

- чітко визначена структура економічного, політичного, соціального і духовного життя;

- наявність активно діючого соціального суб'єкта;

- наявність комплексу норм і стандартів цієї діяльності, яка виражена у системі чинного права.

Однак з іншого боку, громадянське суспільство – це історично визначена реальність, феноменологічний прояв цілісності соціо-культурного організму, що його породжує. В такому розумінні громадянське суспільство – явище унікальне. Воно є результатом специфічного історичного розвитку, генетично пов'язаного з європейською культурою.

Об'єднання двох аспектів аналізу громадянського суспільства «генералізуючого» та «індивідуалізуючого» дає змогу не лише виявити його сутнісні характеристики, а й дослідити конкретні форми його культурно-історичного втілення, прогнозувати перспективи його розвитку в різних культурно-історичних традиціях.

Сукупність ознак, які асоціюються з поняттям «громадянське суспільство», сформувалася в європейській культурній традиції. Тому витoki його треба шукати у класичній античності. Саме у Давній Греції склалася система факторів, які зумовлюють диференціацію та інтеграцію суспільного життя, будучи передумовами формування початкових засад громадянського суспільства. До них треба віднести такі:

- поява нових політико-правових інститутів (у тому числі і демократичних), наслідком узгодження діяльності яких є формування структурованої системи законодавчої та виконавчої влади;

- перетворення політики у сферу діяльності, в якій перетинаються та стикаються правові, ідеологічні, моральні інтереси індивідів та соціальних груп. Політика стає сферою не лише боротьби, а й узгодження інтересів різноспрямованих суспільних сил, основою існування держави як цілого;

- формування комплексу ідей, що стосуються прав та обов'язків людини, а саме: права на недоторканність приватного життя та власності, права на вільний вибір способу життя, права на свободу слова, – а також їхні державні та юридичні гарантії.

Уся сукупність перелічених факторів будувалася на ідеї свободи, яка є надбанням античної культури. Підкреслюючи визначну роль античності у формуванні вартостей західного суспільства, вчений К. Ясперс вважав, що саме поліс заклав основи західного розуміння свободи, вперше в історії перетворивши її у реальність свободи [7, с. 85]. Уявлення про політичну свободу ставить питання про простір індивідуальної свободи. Ідея філософа Епікура про свободу та відхилення атомів – це своєрідний маніфест свободи індивіда в системі державних інститутів.

Передумовою теоретичного обґрунтування ідеї індивідуальної свободи стає ідея раціональності як універсальної характеристики європейського менталітету. Вже у таких поняттях, як поліс і держава, наочною є спроба раціонального пояснення співвідношення державної влади і індивідуальної свободи. Арістотель намагався раціонально обґрунтувати взаємозв'язок індивідуальних інтересів. Критикуючи Платона, який благо цілого (держави) не пов'язував з благом частин (індивідів), Арістотель справедливості цілого ототожнює зі справедливості-

стю його складових: однаково справедливим є те, що корисне як для цілої держави, так і для всіх її громадян.

Ідеї, сформовані в античності, відроджені у добу Ренесансу, повного розвитку досягають в епоху Реформації – саме у цей час правова ідея набуває релігійно-етичної форми. Мета найбільш видатних її представників полягає у тому, щоб зробити рівноправність і свободу особи атрибутами права. Визнання формальної рівності людей перед Богом та глибока соціальна нерівність і несвобода – такими були реалії Середньовіччя. Діячі Реформації боролися за право людини на особисте ставлення до Бога, право на індивідуальний пошук релігійного спасіння на засадах усвідомлення власної гріховності, за право вільного вибору життєвого шляху. Це право асоціювалося зі свободою совісті, яку розуміли не тільки як морально-політичну норму, а й як духовну потребу.

Релігійно-моральні принципи, проголошені Реформацією, позбавили державні закони їхнього сакрального характеру. Вони були покладені в основу комплексу державно-правових ідей XVII–XVIII ст., згідно з яким правові норми розумілися як природні, притаманні людському розуму.

Першим серед філософів Нового часу, хто підготував теорію «суспільного договору» та «природного права», був Ф. Бекон. Розділяючи істини науки та «відкриття» релігії, він протиставив природне право християнству. Згідно з Беконом, держава виникає внаслідок розростання сім'ї. І тому закони досить часто бувають несправедливими, виражаючи інтереси певних суспільних груп. Тобто, закони запроваджують люди та захищає держава, їх можуть змінювати внаслідок того, в чийх руках є влада.

Бекон основи права вбачає не у релігійних заповідях або в «вроджених» принципах, а у суспільній корисності, стверджуючи, що закон зберігає своє значення доки більшість громадян визнають його справедливим. Саме справедливість є основою для законів, які здатні раціонально регулювати суспільні відносини. «Тільки завдяки справедливості людина людині Бог, а не вовк», – писав Бекон, і продовжував: «ця справедливість полягає в тому, щоб не робити іншому того, чого не бажаєш собі» [1, с. 382]. Таке визначення справедливості – це вираження принципу рівності всіх людей перед законом.

Основна функція держави, яка ґрунтується на принципі формальної рівності всіх громадян перед законом (правова держава) полягає в «охороні особистості, майна та доброго імені», забезпечені права власності на майно та землю» [1, с. 81]. Філософи Т. Гоббс та Дж. Локк також вбачають основу соціального процесу у ствердженні права власності та свободи особистості, які ґрунтуються на законах та державній владі, що могла б їх захистити. Значний внесок у розвиток теорії громадянського суспільства зробив Гоббс. На підставі ідеї рівності всіх людей він говорить про «природний» стан «війни всіх проти всіх», який є початковим пунктом історичного прогресу. Кінцевий пункт історичного розвитку – це «громадянське» суспільство, що засноване на «природних» законах. Суспільні зміни – це неперервний рух до «громадянського» стану у «договірній» державі, де всім забезпечена рівність перед законом, захищене право на власність, безпеку, багатство.

Локк також захищає демократичний ідеал. Він виходить з концепції природної рівності людей: вступаючи у «суспільний договір» як рівні, вони відмовляються від своїх прав. І тому «абсолютна монархія несумісна з громадянським суспільством» [6, с. 52], бо правитель, як член суспільства, має свої приватні інтереси і завжди буде зловживати владою. На думку Локка, народ не відчує, що живе у громадянському суспільстві, «доки законодавча влада не буде передана у руки колективного органу», кожний член якого буде підвладний закону, як і решта громадян.

Ця проблематика знайшла подальший розвиток у філософії І. Канта. Визнаючи, що зовнішня свобода, тобто незалежність від волі інших – це природне невід'ємне право кожної людини, він дійшов висновку, що вона можлива лише в умовах правової держави. Кант проаналізував право привласнення і зробив висновок, що правова основа володіння полягає у колективній волі всіх членів суспільства, обов'язковій для кожного громадянина. Стан суспільства,

при якому над індивідом панує загальна, всіма визнана воля, Кант називав громадянським станом, або порядком. У праці «Ідея всезагальної історії у всесвітньо громадянському плані» він окреслив основні положення справедливого громадянського устрою. «Громадянський устрій є стосунками між людьми, які, проте (без шкоди для свободи їх об'єднання з іншими як цілого), підпорядковані примусовим законам» [5, с. 29]. Тільки сукупна воля індивідів, що утворюють народ, організований у державу, може стати основою та джерелом законів у правовій державі. Кожен має право голосу, участі у загальних рішеннях і одночасно підкорюється цим рішенням. Така свобода є невід'ємне право кожного громадянина, так само як і їхня рівність перед законом. Уточнюючи зміст поняття «громадянський устрій», Кант називав його «республіканським», маючи на увазі «устрій, встановлений, по-перше, згідно з принципами свободи членів суспільства (як людей), по-друге, відповідно до основоположень про залежність усіх (як підданих) від єдиного загального законодавства, і нарешті, за законом рівності всіх (як громадян держави)» [5, с. 79].

Значний внесок у розробку проблеми громадянського суспільства зробив Г. Гегель. Він розглядав його як другий ступінь розвитку «моральної субстанції» від сім'ї до держави. На цій стадії розвитку субстанція розпадається на «множину», на «окремих людей, які існують у самостійній свободі і як особливі для себе», утворюючи «систему атомістики». Отже, громадянське суспільство – це комплекс приватних осіб, класів, груп, інститутів, взаємодію яких регулює громадянське право, незалежне від держави. «Атомізм» громадянського суспільства визначає його конфліктність, зіткнення різноспрямованих інтересів. Тому абсолютно необхідно є державна регуляція діяльності громадянського суспільства, яка здійснюється на засадах права. «Одним принципом громадянського суспільства є конкретна особа, яка слугує для себе метою, як особлива», а іншим – з необхідністю встановлені стосунки особливої особи з іншими особливими особами опосередковані «формою всезагального» [2, с. 58]. Саме держава знімає антагонізми громадянського суспільства, забезпечує його збереження, синтезуючи індивідуальні інтереси в універсальні. Належність до держави, яка втілює об'єктивний дух, забезпечує об'єктивність та моральність існування окремих індивідів [2, с. 263].

Отже, в західній соціально-політичній та філософській традиції склалися два підходи до проблеми співвідношення загального (держави) та одиничного (окремих громадян, їхніх груп і тощо). Представники одного обґрунтовували потребу розмежування держави та громадянського суспільства, говорячи про рівність прав людей перед законом. Інші вбачали у державі, що здійснює контроль за всіма сферами суспільного життя, гаранта існування суспільного організму, подолання егоїстичних антагонізмів. Уявлення про співвідношення державного й індивідуального в західній культурі складалося на засадах принципів індивідуалізму, раціоналізму, свободи, які реалізовувалися у всіх сферах суспільного життя. В цьому воно значною мірою відрізняється від моделі та базових принципів організації соціального і культурного життя на Сході.

Для соціальних наук поняття «Схід» давно не є географічним. Воно об'єднує різні культури (Індія, Китай, Близький та Далекий Схід, Передню та Малу Азію). Незважаючи на відмінності цих культурних організмів, в основі їхньої культурної матриці лежить спільна ментальна парадигма. Цікавим є зіставлення ключових базисних принципів західної та східної парадигм з метою виявлення можливостей трансформації західного культурно-історичного досвіду у східній культурі. Це дасть змогу говорити про перспективи перенесення політичного ідеалу Заходу з його орієнтацією на ліберально-демократичну модель, що спирається на поняття громадянського суспільства, у країни, що шукають моделі, на які б вони могли орієнтуватися у своєму політичному розвитку (в тому числі і наша країна).

На відміну від Заходу, економічне, соціально-політичне і духовне життя Сходу характеризується неструктурованістю його елементів. Унаслідок цього в організації життя суспільства провідними стають колективні форми діяльності людей. В економічній сфері це так званий азійський спосіб виробництва, при якому значна частина населення примусово працює на громадських роботах.

Азійський спосіб виробництва породив кріпацтво в різних його модифікаціях. Свобода підприємництва, відокремлення економічних функцій держави від політичних, поліваріантність економічних проектів розвитку були невідомі східному суспільству. У випадку ослаблення державного економічного регулювання функції державної влади перекладалися на колектив, громаду, які регламентували діяльність індивіда.

У політичному житті Сходу культивувався пріоритет колективного над індивідуальним. Для демократичної західної традиції колективне благо – це результат консенсусу, тобто збалансованого інтересу всіх членів суспільства. Для Сходу спільне благо – це підкорення меншості більшості, тобто політичний гегемонізм.

Західна цивілізація орієнтована на динамічний тип особи, на індивідуальну ініціативу, самоствердження і досягнення успіху. Східна культура відкидає ідею індивідуалізму. Духовним ідеалом масової свідомості на Сході є традиціоналізм, який розуміють як сукупність духовних цінностей інтегративно орієнтованої масової свідомості на всезагальний інтерес, на колективну волю. Традиція, як форма колективного досвіду, має свої переваги над індивідуальною творчістю, колективна єдність над індивідуальною свободою. Духовну свободу розуміють як розчинення в Абсолюті або як підкорення індивідуальності загальному прийнятому етикету (лі) у Китаї. Навіть у християнстві східна традиція орієнтується на соборність, колективну духовну єдність і відповідальність перед Богом, тоді як західне християнство ґрунтується на особистому спілкуванні з Богом та індивідуальній відповідальності перед ним.

Отже, у східній культурній традиції на підставі розгалуженої бюрократичної системи державного апарату, психологічної орієнтації масової свідомості на держструктури, які символізують колектив, громадську єдність, формується патерналістське, етатичне ставлення членів суспільства до держави.

У суспільній думці Заходу також є елементи етатичного мислення. Однак у духовному житті йому протистоїть діалектично з ним пов'язаний автономний ліберально-демократичний підхід. Доповнюючи один одного, вони дають всебічну картину життя суспільства, метою якого є індивід у всій багатоманітності форм його самореалізації.

Практична реалізація ідеї свободи у західній культурі сприяє відокремленню економічної функції держави від політичної, а політичної від ідеологічної. Результатом розподілу цих функцій держави є деідеологізація суспільного життя, яка забезпечує вільне самовиявлення як окремих громадян, так і різних груп громадян суспільства. Цей простір свободи дає змогу і право бути іншим, не тотожним самому собі, а також допомагає зрозуміти інших, не завжди схожих на нас. Політична система західного суспільства склалася не в результаті перемоги однієї групи над іншою, а в результаті їх діалогу.

Лібералізм, консерватизм, марксизм, соціал-демократія – це той ґрунт, на якому виросла сучасна політична система ліберальної демократії Заходу. Вона є результатом синтезу різноманітних течій в економіці, політиці, релігії, філософії, результатом зіткнення інтересів різних класів, соціальних груп, партій. Деідеологізованому раціоналізованому правовому механізму державної влади, який реалізовується у західній культурі, який забезпечує можливість еволюційних легітимно оформлених змін, традиційне суспільство протиставляє революційні зміни провідної (в ідеологічній сфері) ідеї, яка є визначальною для світорозуміння етносу, нації. Ця ідея забезпечує єдність світосприйняття, цілісність матеріального і духовного життя суспільства, його соборність. За своєю сутністю така ідея має харизматичний характер (у розумінні М. Вебера) і, як така, визначає найбільш суттєві зміни у житті суспільства.

Поняття Схід і Захід у своїй визначеності й окремоті є абстракціями. В реальності культурно-історичного життя – феномени, які описуються цими поняттями, взаємодіють, взаємовпливають і взаємовизначають один одного. Говорячи про історію як про всесвітньо-історичний процес, ми не можемо не визнати, що буття кожного культурного організму реалізовується на підставі дії двох взаємопов'язаних процесів. Це – внутрішній саморозвиток соціально-культурного організму на засадах провідної культурної традиції (парадигми) і

зовнішній вплив інших культурних традицій, який асимілюється, трансформуючись в енергію власного розвитку культури з урахуванням її потреб і специфіки. Обидва процеси і є реальним життям і розвитком культури. Особливо наочного їхня взаємодія виявляється на перетині глобальних культурних матриць.

Історично склалося так, що Україна належить саме до такого типу культури. На її теренах сходилися історичні шляхи Заходу та Сходу, Півночі та Півдня. Ці різноманітні впливи визначають неklasичний характер українського менталітету, органічне (а інколи й неорганічне) поєднання в ньому різних культурних традицій.

Зважаючи на ці загальні міркування, актуальним здається питання про доцільність і реальну можливість перенесення і трансплантацію реалій західноєвропейського соціально-політичного життя (в тому числі і громадянського суспільства) на ґрунт України. Аналізуючи це питання, треба згадати слова одного з перших дисидентів, російського письменника О. Герцена, який 140 років тому писав: «Ми стільки бачили і стільки пережили, що не мали права захоплюватися, вважаючи достатньо проголосити римському світу Євангеліє, щоб зробити його демократичною республікою, як це думали червоні апостоли, що достатньо в два стовпчики надрукувати ілюстроване видання Прав людини, щоб людина стала вільною» [4, с. 154].

Асиміляція ідей та понять, які виростили на ґрунті західноєвропейської культури, буде мати плідні наслідки в Україні лише в тому випадку, коли наша країна позбавиться соціокультурної маргінальності. Тому соціокультурна ідентифікація України, яка означає усвідомлення своєї тотожності з певною культурною моделлю, переживання психологічної належності до певної соціокультурної традиції та її вартостей є надзвичайно важливою проблемою.

Отже, громадянське суспільство характеризується не стільки виявом свободи, скільки її соціально-значимим упорядкуванням. Проте коли йдеться про сучасне розвинуте суспільство громадянського зразка, розуміння соціального впорядкування свободи спирається на ідею конституційних гарантій невід'ємних прав людини. Ця ідея означає також, що разом із життям людина наділена правом на свободу та самостійність і ці останні не повинні залежати навіть від будь-яких демократичних факторів. Наприклад, виборів тощо. Основні права людини стоять вище держави, її органів та законів. Ідея конституційних гарантій не цілком узгоджується із принципом верховенства закону, який, по суті, обмежує свободу тими заборонами, що прийняті як закон парламентською більшістю. Можна констатувати, що в загальноприйнятій практиці і особливо постсоціалістичному прагненні демократію трактують як механізм забезпечення вказаного верховенства. А це, відповідно, легітимізує підпорядкованість громадянина державі аж до можливої сваволі останньої щодо нього. Безумовно, що демократія не тотожна громадянському суспільству. Вона може бути дієвим механізмом забезпечення громадянського суспільства лише за умови, що основні права людини мають первинний, безумовний характер, а визначальна роль у самій демократичній державі належить суду, як дієвому, ефективному інструменту захисту прав людини від можливих протиправних дій з боку держави та її окремих представників.

Крім об'єктивних загальноновизнаних інститутів, громадянське суспільство характеризується відповідною культурою людей, зокрема, їхньою ментальністю. Останню розуміють як сукупність загальноприйнятих способів мислення, найбільш поширених типів раціональних аргументацій дій та вчинків.

Таке розуміння ментальності не повністю узгоджується із трактуванням ментальності як суспільної психології. Водночас можна констатувати, що останній погляд певним чином відтворює той факт, що в нашому суспільстві ментальність діє стихійно, у вигляді спонтанно-психологічних реакцій, ставлень тощо. Тобто значна кількість соціальних дій відбувається без належного усвідомлення, без раціонального опосередкування, обґрунтування і вмотивування.

Сучасне розвинуте суспільство характеризується високим рівнем раціональних регламентацій на різних соціальних рівнях. Аналіз наявної літератури дає змогу стверджувати, що ментальності типового представника громадянського суспільства властиві такі риси, як:

- персоналізм – людське «я» з його індивідуальними інтересами є вихідним пунктом усіх дій і всіх соціальних змін;
- стверджувальна орієнтація на існуючі соціальні інститути як втілення раціональності, розуміння існуючої потреби для громадянина поступитися частинами власних свобод заради єдності з іншими членами суспільства;
- прагнення об'єктивуватись чи ствердитись в соціально-визнаних параметрах, відкритість змінам і оновленню.

Безсумнівно, ця ескізна характеристика далеко не вичерпує напрями думок представників громадянського суспільства, але є досить типовою і, головне, дає змогу поставити питання так: чи відповідає українська ментальність нашого часу стандарту громадянського суспільства?

Думаю, що відповідь може бути лише однозначною. Тобто, «ні, не відповідає».

Про історично сформовану українську ментальність, що як традиція пронизує «тектонічні глибини» української нації, сказано багато і, безсумнівно, не це є предметом нашого дослідження.

Сучасна українська ментальність, крім попередніх вікових впливів, несе на собі відбиток радянського періоду, домінування в ньому деструктивних орієнтацій, надмірної ідеологізації тощо. Наприклад, прагнення комуністичної ідеології ствердити соціальну рівність трансформувалось не лише в низький рівень матеріальних статків, але і в низький рівень потреб, у певну схильність до люмпенства. А наслідком ідеологізованості радянського суспільства є широко практиковане мислення протилежностями, ворожа настороженість до інших людей, поглядів.

До найхарактерніших особливостей сучасного українського менталітету належать такі характеристики:

- домінування колективних, ціннісних орієнтацій;
- скептично-негативне ставлення до існуючих, усталених форм соціальності.

Аналітики неодноразово фіксували певний анархізм національного характеру, а також акцентування уваги на «волі», а не на «свободі». Злободенним прикладом цієї характеристики може бути правовий нігілізм;

- орієнтація на окремі, виняткові форми досягнення успіху, а не соціально визнані, узаконені чи раціонально обґрунтовані новації;
- патерналізм-інфантилізм. Ці дві властивості перебувають у зв'язку взаємодоповнення. Орієнтація на державу, її турботу та піклування про індивіда доповнюється небажанням брати відповідальність на себе.

Подібні характеристики української ментальності можна продовжувати. Проте якщо підсумувати сказане, треба визнати, що основною характеристикою української ментальності є суб'єктивізм. Його прояви різноманітні – від простого невміння порозумітись в простій життєвій ситуації до надзвичайної амбіційності окремих політиків.

Отже, треба констатувати: якщо громадянське суспільство стверджує рух мислення (адекватних форм його об'єктивації) від «я» до «соціо», від свободи до самоздійснення, то у спадкових нашаруваннях української політичної культури відбулася трансформація, що може бути визначена вектором від «соціо» (у його гіпертрофованій, соціалістичній якості) до «я» (у його максимальному, суб'єктивістському прояві), від необхідності до свободи, що межує зі сваволею. Підтвердженнь можна наводити безліч. У політиці – це поділ існуючих партій, в підприємстві – прагнення працювати без правил і поза ними, у релігії – відомі приклади міжконфесійної боротьби.

Враховуючи сказане, можна зробити висновок, що українська ментальність у теперішньому її стані є швидше перешкодою, ніж чинником становлення громадянського суспільства. Наївно було б сподіватись на інше, адже відсутність соціально-стверджених вартостей громадянського суспільства не могла сприяти формуванню адекватних мисленнєвих форм. Справді, відсутність громадянського суспільства доповнюється відсутністю адекватних йому форм ментальності. Проблема становлення громадянського суспільства не вирішується просто і раптово.

Громадянське суспільство формується далеко не стихійно. Більше того, воно не формується в силу дії тільки матеріальних факторів, так само, як адекватна йому ментальність не формується через ствердження матеріалістичного

принципу: буття визначає свідомість. Шлях виникнення громадянського суспільства – це тривалий процес свідомого ствердження особливих вартостей. Насамперед, вартостей автентичного гуманізму. Знання цього процесу полягає в послідовному системному розкритті домінуючого значення прав, свобод окремого громадянина, їхньої абсолютної цінності стосовно інших соціальних процесів та інститутів. Таке ствердження вартостей громадянського суспільства є водночас і формуванням нової ментальності. Отже, розуміння суттєвих особливостей громадянського суспільства, спроектоване на практичні кроки щодо його утвердження, стає первинним моментом як формування громадянського суспільства, так і адекватного йому способу мислення. Хочеться сподіватись, що українському народу вистачить насаги й волі пройти цей шлях.

Сьогодні Україна – це перехідне суспільство з невизначеною системою базових вартостей, буття якого реалізовується в умовах невизначених соціально-економічних і соціально-культурних орієнтирів. Перспективним напрямом розвитку України соціологи та політологи вважають перехід від тоталітаризму до демократії, який реалізовується на основі національної ідеї.

Поняття національної ідеї для української філософії в останньому столітті стало базовим. Можна говорити про багатоманітність визначень і підходів до цього питання. В політичній ситуації сучасної України саме національна ідея могла б бути фактором консолідації українського суспільства, яке за своїми вартісними орієнтаціями є неоднорідним, розшарованим (можна говорити про значення американської ідеї для консолідації американського суспільства). Формування української нації, яка б розумілася не як етно-національне, а, як політично-культурне утворення, могло б стати надзвичайно важливим для об'єднання українського народу на засадах єдиної системи загальнонаціональних вартостей, для перетворення його в суб'єкт громадянського суспільства.

Виникає питання щодо характеру головних вартостей, які б могли стати основою нової демократичної України. На етапі індустріального розвитку Заходу була вирішена проблема формування національних держав, обґрунтування їхньої національної єдності. Проте сьогодні актуальними для розвинутих країн Європи і Америки є завдання постіндустріального суспільства, які полягають у розвитку соціального самоврядування (в тому числі і місцевого), у формуванні екологічної свідомості, у перетворенні толерантності і плюралізму в норму соціального життя, в орієнтації на самоорганізацію особистості, у виробленні універсальної етики.

Таким чином, в Україні історична ситуація склалася так, що з традиційного суспільства з неструктурованими суспільними відносинами вона штучно була перетворена в суспільство індустріальне. Вартості останнього були трансформовані, спотворені, ототожнені з вартостями тоталітарної держави. В історії України можна знайти ідеї лібералізму, поваги до особистості свободи. Однак вони не стали домінуючими, не перетворилися у консолідуючий фактор української історії.

Бібліографічні посилання

1. Бекон Ф. Сочинения : В 2 т. / Ф. Бекон. – М., 1972. – Т. 1. – 430 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Сочинения : В 14 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М., 1929- 1958. Т. 7. – 370 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук : В 3 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М., 1977. Т. 3. – 390 с.
4. Герцен А. Сочинения : В 10 т. / А. Герцен. – М., 1975. – Т. 7. – 262 с.
5. Кант И. Сочинения : В 6 т. / И. Кант. – М., 1963. – Т. 4. – 256 с.
6. Локк Дж. Избр. филос. Произведения : В 2 т. / Дж. Локк. – М., 1960. – Т. 2. – 374 с.
7. Ясперс К. Истоки истории и ее цель / К. Ясперс // Смысл и назначение истории. – М., 1991. – 180 с.

Надійшла до редколегії 10.01.2012 р.